

ERFGOED EN BOMEN

Binnen het heemkundig onderzoek en de lokale erfgoedwerking heeft het aspect 'natuur' steeds een belangrijke plaats ingenomen. Bij het reconstrueren van hun lokale geschiedenis hebben heemkundigen vaak ook aandacht voor de natuurlijke omgeving. Ze gaan op zoek naar oude toponiemen van natuurlijke elementen, onderzoeken de economische aspecten van de leefomgeving, brengen traditionele praktijken van landschapsbeheer in kaart... Samen met natuurbeschermers pleitten lokale heemkundigen er in het verleden vaak voor om het traditionele landschap in stand te houden, en ook nu nog springen heemkundigen graag in de bres om oude landschapselementen of trage wegen te herwaarderen.

Met dit themanummer over bomen wil de redactie van Tijd-Schrift het potentieel van dit thema voor de lokale erfgoedwerking illustreren. Binnen de historische ecologie zijn bossen en bomen het meest bestudeerde thema, waarbij ecologen ook steeds meer een beroep gaan doen op de kennis en expertise van lokale heemkundigen. Naast de natuurhistorische invalshoek kunnen bomen vanuit de lokale erfgoedpraktijk echter ook vanuit andere standpunten bekeken worden. Zoals uit de verschillende bijdragen in dit nummer blijkt, speelden bomen in het verleden vaak een religieuze of een politieke rol. En ook vandaag de dag zijn bomen niet weg te denken uit onze cultuur.

Al sinds de prehistorie spelen bomen en planten een belangrijke rol in het volksgeloof. Ook in recentere tijden bleef het geloof in de wonderbare kracht van bomen echter doorleven. In een eerste bijdrage in dit nummer neemt Tine Van Osselaer de lezer mee naar de eerste helft van de twintigste eeuw. Mariaverschijningen werden toen vaak in verband gebracht met bepaalde bomen, waarvan de bladeren, takken en schors een eigen leven gingen leiden als 'boomreliëken'. Van Osselaer gaat in haar bijdrage op zoek naar de rol die deze boomfragmenten speelden in de leefwereld van de gelovigen. Vervolgens koppelt ze haar analyse van verschijningsbomen en boomreliëken aan andere 'wondere' bomen. De praktijken die zich rond deze bomen ontwikkelden, werden tot op heden nog amper onderzocht, maar het artikel van Van Osselaer biedt de lezer alvast heel wat aanknopingspunten.

Ook bij de reconstructie van de geschiedenis en de ontwikkeling van steden blijft de rol van bomen en andere groene elementen vaak onderbelicht. De bijdrage van Andreas Stynen, over bomen in het Antwerpse straatbeeld, toont aan dat het niet volstaat om het historisch onderzoek te beperken tot plannen en bouwdoSSIERS. Aan de hand van twee aanplantingsplannen, met betrekking tot de Belgiëlei en het Stuivenbergplein in Antwerpen, werpt Stynen licht op de veranderende attitudes ten opzichte van stedelijk groen tussen ca. 1850 en 1914. De discussies rond deze groene aanplantingen werden niet alleen in de gemeenteraad maar ook in lokale kranten en gespecialiseerde periodieken gevoerd. Uit de overgeleverde verslagen blijkt dat daarbij een brede waaier aan – soms verrassende – argumenten pro en contra werd bovengehaald. Ondanks de particuliere accenten in de Antwerpse debatten, overstijgt de discoursanalyse ervan het lokale belang.

Emmie Segers, Laure Messiaen en Liesbet Depauw van LECA illustreren vervolgens dat bomen ook anno 2014 nog een dynamische rol spelen als betekenisdrager in de cultuur van alledag. In hun bijdrage verkennen ze een aantal boomgerelateerde gebruiken die te maken hebben met de eerste levensjaren van een kind. In de aanloop naar een

grootschalig traject naar de betekenis, beleving en evolutie van geboortegebruiken – dat in het najaar van 2014 van start gaat – voerde LECA een literatuurstudie uit rond dergelijke gebruiken. Dit verkennend onderzoek toonde alvast aan dat boomgerelateerde rituelen tijdens de eerste levensjaren erg populair zijn, met onder meer recente fenomenen als geboortebossen en tuttenbomen. De informatie in de bestaande bronnen is echter erg gefragmenteerd. Om de geschiedenis van boomgerelateerde gebruiken volledig te belichten, is dan ook bijkomend onderzoek nodig. Met de hulp van heemkundigen kan volgens de auteurs een sterke inhaalbeweging gemaakt worden.

Nicolas De Vijlder en Sander Berghmans springen in hun bijdrage weer even terug in de tijd, maar dat doen ze aan de hand van een bijzonder actueel begrip, namelijk 'duurzaamheid'. Ook in de vroegmoderne tijd had men immers al aandacht voor het duurzame beheer van bossen. Dit aspect wordt door de auteurs geanalyseerd aan de hand van het bosbeheer van het domein van de hertogen van Arenberg. Het bosbeheer behelsde doorgaans een moeilijke zoektocht naar evenwicht tussen de baten op zowel korte als lange termijn. Opteerde men voor snelle winsten, door op korte termijn grote percelen te kappen? Of hanteerde men een langetermijnstrategie, waarbij men jaarlijks een beperkter areaal kapte, zodat de vegetatie kon regenereren? Door gebruik te maken van een uitgebreid bronnenbestand schetsen Berghmans en De Vijlder een dynamisch beeld van het bosbeheer in onze contreien gedurende de late zeventiende en achttiende eeuw. Daarbij hebben ze aandacht voor de interactie tussen het beleid op het terrein en structurele evoluties binnen de West-Europese samenleving.

Dit themanummer sluit af met twee bijdragen waarin het belang en het potentieel van interdisciplinaire samenwerking in het historisch ecologisch onderzoek duidelijk wordt aangetoond. De samenwerking tussen verschillende disciplines vormt volgens de 'Onderzoeksbalans' van het agentschap Onroerend Erfgoed nog steeds een van de grootste uitdagingen in het onderzoeksgebied: 'Onderzoekers binnen één discipline staan vaak huiverachtig tegenover het toepassen van een andere discipline of zijn er onvoldoende in onderlegd. Een historicus zal in de meeste gevallen bijv. niet voldoende kennis van ecologie hebben om archiefstukken juist te interpreteren. Maar aan de andere kant is het voor een ecooloog moeilijk deze archiefstukken zelf te lezen en te interpreteren.'¹

Een eerste voorbeeld van zo'n geslaagd onderzoek betreft het 'Galgenbergbosje' in Sint-Andries (Brugge). Deze site, met zeer oude hakhoutstoven van haagbeuk, werd in 2004 ontdekt bij de kartering van merkwaardige bomen. Om alle hypothesen te kunnen bestuderen werd gekozen voor een multidisciplinair onderzoek met veldbiologen, een geneticus, bodemkundigen, een archeologe en (kunst)historici. Door alle puzzelstukjes samen te leggen, slaagden Arnout Zwaenepoel, Koen Himpe, Brigitte Beernaert en Bernard Schotte erin het volledige verhaal van de merkwaardige site te reconstrueren. Door de interessante combinatie van de nog levende haagbeuken en de historische achtergrond van de site werden de bomen en de site in 2010 bovendien beschermd als monument.

Kristine Vander Mijnsbrugge en Marc Missoorten nemen ons tot slot mee naar de Hoge Kempen, een regio met een belangrijke concentratie van relictten van eikenhakhout. Dergelijke relictten, die een belangrijke getuige zijn van de vroegere rurale landbouweconomie, zijn tegenwoordig erg zeldzaam geworden in Vlaanderen. Om deze relictten te kunnen vrijwaren is een goed begrip van de traditionele productietechniek van essentieel belang. In deze bijdrage wordt het hakhoutbeheer vanuit diverse invalshoeken belicht. De auteurs eindigen met enkele bedenkingen rond het opnieuw in hakhoutbeheer brengen van oude relictten.

Uit de verschillende bijdragen in dit themanummer blijkt dat bomen vaak veel kunnen vertellen over de geschiedenis van een bepaalde plaats, dat ze doorheen de geschiedenis een belangrijke rol speelden en dat ze dit ook nu nog doen in de lokale erfgoedpraktijk. De aandacht voor bomen met een erfgoedwaarde is echter nog relatief nieuw, en er is op dit vlak nog veel (onderzoeks)werk te verrichten. De auteurs signaleren in hun bijdragen verschillende hiaten in de kennis en reiken alvast een aantal relevante bronnen aan. De redactie van Tijd-Schrift hoopt dan ook dit nummer voor veel lezers een uitnodiging vormt om zelf met het thema aan de slag te gaan.

Tijl Vereenooghe
Namens de redactieraad

1 https://onderzoeksbalans.onroerenderfgoed.be/onderzoeksbalans/landschap/integreerend/historische_ecologie